



תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה



מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 8)

ברכות קריאת שמע

יחידה מספר 8

פתחנו את הסדרה במצוות התפילה, והמשכנו למצוות קריאת שמע. ביחידה הקודמת בחנו כיצד ברכות קריאת שמע מובילות לתפילה, בסמיכת ברכת הגאולה לתפילה. ביחידה זו נבחן את החיבור בין ברכות קריאת שמע לבין קריאת שמע.

היחס בין ברכת "אהבת עולם" לבין קריאת שמע

ביחידה הקודמת עסקנו בחיוב סמיכת גאולה לתפילה והשלכותיו על הדיון כיצד נכון לקרוא את קריאת שמע וברכותיה כאשר מתפללים ערבית לפני השקיעה.

רש"י מסכת ברכות דף ב עמוד א

הקורא קודם לכן - לא יצא ידי חובתו, אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת, - כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, והכי תניא בברייתא בברכות ירושלמי, ולפיכך, חובה עלינו לקרותה משתחשך, ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו - יצא.

רש"י מבאר שיש לקרוא את קריאת שמע כהכנה לתפילה, אך לא יוצאים בה ידי חובה אם היא נקראת לפני השקיעה, אלא בקריאת שמע שעל המיטה. בעלי התוספות מקשים על רש"י מספר קושיות. נעמיק באחת מהן -

תוספות מסכת ברכות דף ב עמוד א

קשה, דצריך לברך בקריאת שמע שתים לפניו ושתים לאחריה בערבית!

לכאורה את ברכות קריאת שמע יש לברך לפני ואחרי קריאת שמע. הערה זו של בעלי התוספות כוללת שתי תמיהות - א. מברכים את הברכות במנותק מקריאת שמע. ב. קוראים קריאת שמע ללא הברכות. ננסח את זה כשתי שאלות שעלינו לברר -

- א. מצד קריאת שמע - האם אין חובה לברך את הברכות כמסגרת למצוות קריאת שמע?
- ב. מצד הברכות - האם ניתן לברך במנותק מקריאת שמע, ולפני הגיע הלילה?

א. רבינו יונה והרמב"ן - "אהבת עולם" היא ברכת המצוות של קריאת שמע

רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן א

כתב הריב"א והרי"ף גיאת ז"ל וכן כתב רב עמרם ז"ל שצריך לברך "אקב"ו על קריאת שמע" כשהוא קורא לפני מטתו. מתוך דבריהם משמע שאדם יוצא ידי חובתו מתוך אותה קריאה

הגאונים¹ הללו פוסקים שיש לברך את ברכת המצוות על קריאת שמע על מיטתו. הרא"ש מסיק מכך שהראשונים הללו סוברים שמקיימים את מצוות קריאת שמע בקריאה זו, בדומה לרש"י. שיטה זו מפתיעה. הרי אדם בדרך כלל אינו מברך את ברכת המצוות על מצוות קריאת שמע. מדוע שאדם יברך את ברכת המצוות על קריאת שמע רק במצב זה? את השיעור הקודם סיימנו בדברי רבנו יונה, החולק על רב עמרם -

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף א עמוד א

כתב רב עמרם ז"ל שבשעה שקורא אותה יברך "אשר קדשנו במצוותיו וצונו לקרוא קריאת שמע". ואומר מורי הרב שאין זה נכון, שברכה זו לא מצינו אותה בשום מקום, ולפיכך נראה לו שיותר נכון שיאמר "אהבת עולם" שנתקנה אצל

¹ הרב עמרם הוא מהגאונים. הרי"ף גיאת הוא מדור המעבר מגאונים לראשונים. ריב"א הוא מבעלי התוספות, מתלמידי רש"י. מכיוון שרוב האחרונים מייחסים את השיטה לרב עמרם גאון, והרי"ף גובל עם הראשונים, להלן שיטה זו תקרא "הגאונים".

רבינו יונה פוסק שגם הקורא את קריאת שמע בנפרד מהתפילה יברך את ברכת "אהבת עולם" בסמוך לקריאתה. מדבריו משמע ש"אהבת עולם" היא ברכת המצווה שתוקנה עבור קריאת שמע, כפי שאומר רבו הגדול, הרמב"ן –

חידושי הרמב"ן מסכת ברכות דף יא עמוד ב

הדבר ידוע שאהבת עולם ברכת המצווה היא לקייש, שכל המצוות כולן טעונות הן ברכה עובר לעשייתן, וכן בהלל וכן במגלה וכן בקריאת התורה, וכל שכן קריאת שמע ... אבל ברכת יוצר אור ומעריב ערבים ברכת השבח הן, כדמוכח (מגילה כ"ד ב') בפלוגתא דכל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס על שמע וכדפרישית לעיל, וברכת אהבת עולם ברכת המצווה לחובת קריאה של שמע

ב. הגאונים והמאירי – "אהבת עולם" מחליפה את ברכת מצוות קריאת שמע

האם הגאונים מסכימים עם זה? מצד אחד, נראה שכל אלו מסכימים שיש ברכת המצוות למצוות קריאת שמע. מצד שני, הגאונים אומרים לברך את ברכת המצוות, אך רק אם אינו מברך את ברכות קריאת שמע הרגילות. לכאורה אם הם סוברים כרבינו יונה, היה נכון לברך את ברכת "אהבת עולם" כברכת מצוות קריאת שמע. ואם הם חולקים, מדוע אין מברכים את ברכת המצוות כאשר מתפלל על הסדר?

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף יא עמוד ב

אין ברכות אלו בדין שאר ברכות המצוות שאומר אשר קדשנו וכו' וצונו וכו' שאם לא קיים את המצווה תהא הברכה לבטלה, אלא ברכות אלו עיקרן לעצמן נתקנו, ראשונה למציאות היום והאור, ושניה לחיוב תורה, אלא שמאחר שנתקנו, יסודם לפני שמע, והפקיעו בהם מלברך אשר קדשנו וכו' וצונו לקרוא את שמע

המאירי מבאר שעקרונית היה נכון לברך ברכת המצוות על קריאת שמע. אך מכיוון שתיקנו את הברכות הללו, הן הפכו לתחליף לברכת המצוות. כלומר – אכן יש לברך את ברכת המצוות על קריאת שמע. אך בשונה מהרמב"ן ורבינו יונה, ברכת "אהבת עולם" לא תוקנה כברכת מצוות קריאת שמע. מצד שני, ברכה זו מהווה תחליף לברכת המצווה.

לשיטתו, מה הדין אם כבר בירך את ברכת "אהבת עולם", וקורא את קריאת שמע מאוחר יותר? לכאורה במצב זה יתקבלו דברי הגאונים. ברכת "אהבת עולם" היא ברכה העומדת לעצמה. כאשר מברכים אותה, היא יכולה להוות ברכת המצוות לקריאת שמע. אך אם כבר בירך אותה בנפרד מקריאת שמע, הרי שחחר הצורך לברך את ברכת המצוות הרגילה על קריאת שמע.

(יש לציין שמלשונו של רבינו יונה משמע שמסכים עם זה עקרונית, ומחלוקתו היא טכנית בלבד. כלומר – מאחר וחז"ל מעולם לא תיקנו ברכה שונה כברכת מצוות קריאת שמע, אין לנו אלא הברכה שתיקנו חז"ל, ולכן יש לברך את ברכת "אהבת עולם" פעמיים – פעם אחת במסגרת תפילת ערבית, ופעם נפרדת כברכת מצוות קריאת שמע).

ברם, הנצי"ב מבאר מדוע אין ברכה על קריאת שמע בצורה שונה, ויתכן חזו שיטת המאירי. הנצי"ב מתייחס לדיון מדוע יש שיטות שאין לברך ברכת המצוות על ברכת כהנים, וכן לפי בעל המאור מעיקר הדין אין ברכה על תקיעת השופר (מכיוון שבתקנה המקורית היו תוקעים בשופר במסגרת התפילה בלבד, ולא קודם, כמו שאנו נוהגים). הנצי"ב מבאר כך –

העמק שאלה שאילתא קכה

כיוון שיש ברכות של תפילה שוב לא תקנו ברכת "אשר קדשנו" (על ברכת כהנים, וכן לפי בעל המאור על תקיעת שופר), כמו שלא תיקנו אשר קדשנו על קריאת שמע, משום שיש לפנינו ברכת אהבה רבה ... ובאמת הקורא קריאת שמע בלא ברכת אהבה רבה, צריך לברך "אשר קדשנו", כמו שכתב בשם רב עמרם גאון בקורא קריאת שמע ערבית לפני הזמן. כל זה לפי דרך בעל המאור. לפי זה הוא הדין ברכת הודיה "הטוב שמך ולך נאה להודות" פוטר "אשר קדשנו" של ברכת כהנים

מדברי הנצי"ב עולה שאין בהכרח קשר מהותי בין ברכת "אהבה רבה"² לבין קריאת שמע, כשם שאין בהכרח קשר מהותי בין ברכת "הטוב שמך ולך נאה להודות" וברכת כהנים. יש כלל, שבכל פעם שמקיימים מצווה במסגרת של מערכת של ברכות, לא מברכים ברכת המצוות.

² עד כה הראשונים הזכירו את ברכת "אהבת עולם". כאן אנו פוגשים את הנוסח השני, "אהבה רבה". בהמשך השיעור לא נבחין בין שני הנוסחים. מבחינת השיעור הנוכחי מדובר באותה הברכה.

הנצי"ב אומר שזו שיטת רב עמרם והגאונים. ניתן גם לבאר את דברי המאירי כך. "מאחר שנתקנו, יסודם לפני שמע, והפקיעו בהם מלברך 'אשר קדשנו'". ניתן להבין את המילה "הפקיעו" בשני אופנים – 1. כפי שביארנו לעיל – זו ברכת המצווה של קריאת שמע. 2. מכיוון שתוקן לקרוא קריאת שמע במסגרת מערכת ברכות, ברכת המצווה הופקעה ממנה.

לחידוד ההבדל נציג את השאלה – האם הקורא קריאת שמע במסגרת שקבעו חז"ל מברך עליה ברכת המצוות. לפי האפשרות הראשונה, "אהבה רבה" היא היא ברכת המצוות שמברך עליה. לפי האפשרות השנייה (בדומה לנצי"ב), אין עליה ברכת המצוות כלל.

הערה נוספת שראויה לציון בעניין לשון המאירי –

הגאונים אינם מפרשים איזו ברכה מהברכות הקודמות לקריאת שמע היא ברכת המצוות. רבינו יונה והרמב"ן אומרים בצורה ברורה שברכת "אהבת עולם" היא ברכת המצווה. מלשון המאירי אינו ברור אם כוונתו שברכה אחת היא ברכת המצווה, או שתיהן.

ספר אור זרוע חלק א - הלכות קריאת שמע סימן כה

פרי"ח ז"ל אי אקדים וברוך אהבת עולם וקרי קריאת שמע והדר קרא יוצר אור יוצא ידי חובה דברכות לקרותן כסדרן אין מעכבות זו את זו אבל אם הניח אחת לגמרי לא יצא ידי חובתו עד כאן לשונו. למדנו מכאן דכל היכא שלא ברך קודם המצוה מברך לאחר כן ויוצא ידי ברכה

האור זרוע אומר שאם מברך "אהבה עולם", לאחר מכן קורא את קריאת שמע, ולאחריה את ברכת "יוצר אור", הרי זה כמברך אחרי קיום המצווה. כלומר, גם ברכת "יוצר אור" היא ברכת המצווה על קריאת שמע (כמו שהצענו להבין בלשון המאירי).

ג. רשב"א – ברכת השבח, שאיננה קשורה ישירות לקריאת שמע

נזכיר שפתחנו את הדברים בשיטת רש"י, הסובר שהמתפללים ערבית לפני השקיעה מקיימים את מצוות קריאת שמע בקריאת שמע שעל המיטה. בעלי התוספות מקשים על כך – והרי אינו מברך את ברכות קריאת שמע עם הקריאה! על כך למדנו מספר תירוצים. הרשב"א נשאל את השאלה השנייה. הוא מציע כיוון שונה –

שו"ת הרשב"א חלק א סימן מז

שאלת עוד: לפי מה שפרש רש"י תמה הוא, שאם כן, למה קורין אותה בברכותיה, דהא אכתי לא מטא זמנה ועברין משום בל תשא?

שימו לב שעד כה התמקדנו בשאלה הראשונה – כיצד נכון לקרוא קריאת שמע אם כבר בירך את ברכותיה? את הרשב"א שאלו את השאלה השניה – מה משמעות ברכת ברכות אלו לפני זמן קריאת שמע?

תשובה: ... אל תתמה. דברכות של קריאת שמע אינן ברכות של קריאת שמע ממש, כברכת התורה וכברכת המצוות. שאם כן היה לנו לברך "לקרוא את שמע", כמו שמברכין על קריאת התורה ועל קריאת המגלה. אלא ברכותיהן שנתקנו בפני עצמן. אלא שתקנו לאומרן לפני קריאת שמע ולאחריו

כל הראשונים עד כה הניחו שיש ברכת המצוות לקריאת שמע. מחלוקתם היא בשאלה אם זה כולל את ברכת יוצר אור, ומה יברך מי שבירך את ברכת "אהבה רבה" בנפרד מקריאת שמע (גם הנצי"ב בהעמק שאלה (לעיל) אומר שעקרונית מברכים ברכת המצוות על קריאת שמע, אך היא מופקעת בגלל כלל בהלכות ברכת המצוות).

הרשב"א חולק על ההנחה הראשונה. אין ברכת המצוות לקריאת שמע!

סביר שרש"י סובר כרשב"א, ולא כראשונים האחרים. רש"י מבאר שיוצאים ידי חובת מצוות קריאת שמע על המיטה, ללא הוספת ברכות אחרות, כמו שהציעו הראשונים האחרים. אם כך, סביר שדעתו כדעת הרשב"א, שאין ברכה על מצוות קריאת שמע.

הנצי"ב שלמדנו לעיל מבאר מדוע, למרות שעקרונית יש לברך ברכת המצוות על קריאת שמע, במסגרת ברכות קריאת שמע אין מברכים ברכת המצוות. אך לפי רש"י והרשב"א אין ברכת המצוות על קריאת שמע כלל. מדוע?

שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן לט

ובקריאת שמע ותפילה יש לומר הטעם לפי הכלל שכתב הרשב"א שם, דבמצוה שאפשר שלא תבוא לידי גמר, אין מברכין עליה. והנה מצות קריאת שמע ותפילה דווקא בכונה תליא מלתא, ובריש פרק היה קורא פליגי תנאים עד היכן צריך כוונה, וכוונה זו, היינו כוונת הענין, ולא סגי בכונה לקיים המצוה, כמו שנאמר 'ושמתם את דברי אלה על לבבכם', ובתפילה נאמר 'ולעבדו בכל לבבכם', ואמרינן 'איזה עבודה שהיא בלב? זו תפילה', ואם לא כיוון כוונת הענין, אפילו אם מכיון לעשות מצות הבורא, מכל מקום לא עשה המצוה כתיקונה. מה שאין כן בשאר מצות, אפילו לדין דקיימא לן מצות צריכות כוונה, אין צריך כוונה אלא לקיים מצות הבורא ברוך הוא, וכיון שמברך עליה לקיים מצות הבורא, הרי עשה את המצוה כתיקונה

הרשב"א אומר שאין ברכה על מצוות שלאדם אין שליטה עליהן (דוגמא לכך מופיעה בשו"ת חלק א' סימן רנד מבאר שאין ברכה על צדקה ושאר גמילות חסדים מפני שאין לאדם שליטה עליהן, הוא תלוי במקבל החסד). בכוחנו לקיים את רוב ככל המצוות, וגם הכוונה המינימלית הדרושה להן היא שהפעולה תעשה לשם מצווה. לרוב האדם מסוגל לשער בנפשו שיעמוד ברף זה. אך מצוות קריאת שמע דורשת להתכוון לקבל את עול מלכותו עלינו בשלמות. כפי שלמדנו בסוף היחידה הראשונה, אין די בכונה לקיים את המצווה. יש להתכוון לתוכן העמוק של קריאת שמע ומשמעותה. מי יכול לשער בנפשו ולומר שיוכל לעמוד ברף גבוה זה? המשמעות היא שבאופן עקרוני היה נכון לברך על קריאת שמע. אך בפועל חז"ל לא תיקנו ברכה למצווה ששיערו שרוב האנשים אינם יודעים בוודאות שיצליחו לקיים.

האבודרהם מבאר אחרת –

ספר אבודרהם דיני קריאת שמע ד"ה והטעם שאין

והטעם שאין מברכין בא"י אמ"ה אקב"ו על קריאת שמע כמו בשאר מצוות מפני שענין הברכות כלם הוא לקבל עול מלכות שמים עלינו כדאמרי' בפרק כיצד מברכין (מ, ב) שכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה ופסוק שמע יש בו הזכרת השם וגם כן הוא נחשב כמו מלכות כדאיתא בר"ה (לב, ב), והרי הוא חשוב כברכה

מטרת הברכה היא להגדיר את הפעולה של האדם למצווה. כלומר – את המעשה הגשמי למעשה שנעשה במסגרת קבלת עול מלכותו עלינו. אדם נוטל לולב. האם הוא מנפנף ענפים, או שהוא מבצע את פקודת הבורא? הברכה נועדה להגדיר את הנפנוף הזה כמעשה שנעשה במסגרת ההכרה בכך שה' הוא אלוהינו ואנו סרים למרותו. מכיוון שקריאת שמע כל כולה קבלת מלכות שמיים, אין עניין להקדים לכך את הגדרת האמירה כאמירה של מלכות שמיים.

בהמשך נחיד את שיטת הרמב"ן ורבינו יונה, ובהקשר זה נביא טעם נוסף מדוע ברכת המצוות על קריאת שמע איננה מנוסחת כשאר ברכות המצוות.

לסיכום:

למדנו ארבע שיטות המגדירות את היחס בין ברכת "אהבה רבה" לבין קריאת שמע:

- א. רמב"ן, רבינו יונה – ברכת "אהבה רבה" היא ברכת המצוות של קריאת שמע.
 - ב. הגאונים (רי"צ גיאת, רב עמרם), ריב"א והמאירי – יש לברך ברכת המצוות על קריאת שמע. אם מברך את ברכת "אהבה רבה" על קריאתה, זו ברכת המצווה, אחרת יברך בנוסח הרגיל של "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על קריאת שמע".
 - ג. ביאור הנצי"ב לשיטת רב עמרם (בעל המאור, יתכן וגם המאירי) – יש ברכת המצוות על קריאת שמע, אך היא מופקעת כאשר מקיימים את המצווה במסגרת מערכת ברכות. לכן אם קורא קריאת שמע כסדר שתיקנו חז"ל, אינו מברך עליה ברכת המצוות. אחרת, מברך "אשר קדשנו", ככל מצווה אחרת.
 - ד. רש"י, רשב"א – אין ברכת מצוות על מצוות קריאת שמע.
- לפי רש"י והרשב"א, מדוע לא תוקנה ברכת המצוות לקריאת שמע?
המהר"ם שיק אומר שאין ביכולתנו לאמוד את הצלחת קיום המצווה כתיקונה, ולא מברכים על מצוות כאלה. האבודרהם מבאר שמטרת הברכות בכלל היא להגדיר את הפעולה המצוותית כמעשה שנעשה במסגרת קבלת עול מלכותו יתברך עלינו. מכיוון שקריאת שמע, כל כולה קבלת עולו עלינו, אין עניין לייחד לה ברכה בפני עצמה.

ברכת אהבה רבה כברכת התורה, וחיזוד שיטת הרמב"ן ורבינו יונה

נעיין בקטעים מתוך ברכת אהבה רבה –

אַהֲבָה רַבָּה אֶהְבֶּתְנִי, יְיָ אֱלֹהֵינוּ. חֲמֵלָה גְדוֹלָה וַיִּתְּרָה חֲמֵלָתְךָ עָלֵינוּ: אָבִינוּ מְלַפְנֵנו. בְּעֵבוֹר שִׁמְךָ הַגְּדוֹל, וּבֵעֵבוֹר אֲבוֹתֵינוּ שֶׁבִטְחוּ בְּךָ. וְתִלְמָדְסָם חֲקֵי חַיִּים לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלִבָּב שְׁלֵם, כִּן תִּחְנְנֵנוּ וְתִלְמָדְנוּ:

אָבִינוּ הָאֵב הַרְחֵמֵן. הַמְרַחֵם. רַחֵם עָלֵינוּ. וְתֵן בְּלִבֵּנוּ בִּינָה לְהִבִּין וּלְהִשְׁפִּיל. לְשִׁמְעַ. לְלַמֵּד וּלְלַמֵּד. לְשָׁמֵר וּלְעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם אֶת כָּל דְּבָרֵי תִלְמוּד תּוֹרַתְךָ בְּאַהֲבָה:

וְהָאֵר עֵינֵינוּ בְּתוֹרַתְךָ. וְדַבֵּק לִבֵּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ. וַיַּחֲד לִבֵּנוּ לְאַהֲבָה וּלְיִרְאָה אֶת שְׁמֶךָ. לְמַעַן לֹא נִבּוֹשׁ וְלֹא נִכָּלֵם וְלֹא נִפְשָׁל לְעוֹלָם נְעַד ... כִּי אֵל פּוֹעֵל יִשׁוּעוֹת אֶתָּה. וּבְנוּ בְּחֶרֶת מִכָּל עִם וְלִשׁוֹן. וְקִרְבַּתְנוּ לְשִׁמְךָ הַגְּדוֹל סֵלָה בְּאַמֶּת, בְּאַהֲבָה, לְהוֹדוֹת לְךָ וּלְיַחֲד בְּאַהֲבָה, וּלְיִרְאָה אֶת שִׁמְךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ, הַבּוֹחֵר בְּעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה:

לכאורה ניתן לזהות שלושה רעיונות מרכזיים השזורים אלו באלו בברכה זו –

- א. אהבת ה' אלינו, ובחירתו אותנו לאור אהבה זו.
- ב. בקשה שנצליח לקבל את עול מלכותו עלינו ונקיים את מצוותיו.
- ג. שבח על קבלת התורה, ובקשה על הצלחה בלימודה (מסומן באדום).

כמובן שיש קשרים עמוקים בין רעיונות אלה. נציג הבנה פשוטה אפשרית – אהבת ה' אלינו הובילה אותו לבחור בנו, כלומר, למסור לנו את תורתו ולדרוש את קבלת עולו עלינו בדווקא. אנו מבקשים להשיב תודה ואהבה, הדרך לעשות זאת היא על ידי קבלת עולו, התלויה בחיבור עם התורה. הראשונים שהבינו שברכת אהבה רבה יכולה להיות ברכת מצוות קריאת שמע, לכאורה מתמקדים בנושא ב'. ברכת מצוות קבלת עול מלכות שמיים. הגמרא מייחסת משקל הלכתי לנוכחותו של נושא ג' בברכה –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יא עמוד ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: השכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה

רש"י מסכת ברכות דף יא עמוד ב

שכבר נפטר באהבה רבה - שיש בה מעין ברכת התורה, ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ותלמוד חקי רצונך

ברכה זו עוסקת בהרחבה בלימוד וחיבור עם התורה. על כן היא יכולה לתפקד כברכת התורה. בהמשך דברי הרמב"ן ורבינו יונה שהובאו לעיל הם מזכירים את הפן הזה של ברכת אהבה רבה –

תלמיד רבינו יונה על הר"ן פ מסכת ברכות דף א עמוד א

נראה לו שיותר נכון שיאמר אהבת עולם שנתקנה אצלה, ואפילו על קריאת הפסוקים או קריאת תלמוד תורה מצינו שנפטר מברכה באמירתה, כדאמרין 'השכים לקרות קודם שקרא קריאת שמע, צריך לברך, לאחר שקרא קריאת שמע, אין צריך לברך. מאי טעמא? שכבר נפטר באהבה רבה'

חיזודשי הרמב"ן מסכת ברכות דף יא עמוד ב

הדבר ידוע שאהבת עולם ברכת המצוה היא לק"ש, שכל המצוות כולן טעונות הן ברכה עובר לעשייתן, וכן בהלל וכן במגלה וכן בקריאת התורה, וכל שכן קריאת שמע, וזהו שאמרנו בהשכים אחר שקרא אין צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה, דברכת שנון תורה היא

בשיעור #2 למדנו שלפי רבינו יונה והריטב"א (וכך משמע בסוגיית הירושלמי) מן התורה, מצוות קריאת שמע היא מצווה ללמוד תורה, לשנן. חז"ל עיצבו את השינון הזה ובחרו בדווקא בפרשה הכוללת את קבלת עול מלכותו עלינו.

בהתאם לשיטה זו, הרמב"ן ורבינו יונה מבארים כי ברכת המצוות המתאימה לקריאת שמע היא ברכת התורה! כמובן שיש את ברכת התורה הרגילה, ואילו כאן מדובר על ברכת התורה המשולבת עם ברכת העוסקת בקבלת עול מלכות שמיים. אפשר להציע שמדובר בברכת התורה, שכאשר חז"ל קבעו לשלב את מצוות לימוד התורה ערב ובוקר עם קבלת עול מלכות שמיים, גם הברכה המקדימה את המצווה הזו עוצבה מחדש בהתאם.

מדברי הרמב"ן ורבינו יונה עולה שברכת התורה שבברכת "אהבה רבה" היא ברכה על שינון התורה שבקריאת שמע עצמה. אמנם נכון יותר לברך ברכת התורה כללית, על כל התורה שאדם לומר ביום, אך אם לא בירך את הברכה הזאת, ובירך את ברכת "אהבה רבה" ומיד קרא קריאת שמע – הרי שבירך ברכת התורה ומיד שינון תורה.
מן הירושלמי משמע אחרת –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק א הלכה ה

שמואל אמר: השכים לשנות קודם קריאת שמע – צריך לברך, לאחר קריאת שמע – אין צריך לברך. אמר רבי בא: והוא ששנה על אתר

תוספות מסכת ברכות דף יא עמוד ב

בירושלמי יש הא דאמרינן 'שכבר נפטר באהבה רבה' – והוא ששנה על אתר. פירוש: לאלתר, שלמד מיד באותו מקום. ונשאל להרב רבינו יצחק: כגון אנו, שאין אנו לומדין מיד לאחר תפלת השחר, שאנו טרודין והולכים כך בלא למוד עד אמצע היום או יותר, אמאי אין אנו מברכין ברכת התורה פעם אחרת כשאנו מתחילין ללמוד? והשיב ר"י דלא קיימא לן כאותו ירושלמי, הואיל וגמרא שלנו לא אמרו, ואין צריך לאלתר ללמוד

שימו לב לתשובתו של ר"י – הוא אומר שאיננו פוסקים כירושלמי. הרמב"ן באמת לא פוסק כירושלמי, וסובר שקריאת שמע עצמה היא שינון התורה שנעשה אחרי ברכה זו. אך ר"י אינו אומר כרמב"ן. הוא אומר שגם אם לומדים אחרי מספר שעות, ברכת התורה שבברכת 'אהבה רבה' עדיין חלה על לימוד זה. כלומר, ר"י מקבל את הנחת הירושלמי שצריך לימוד תורה אחר שאינו קריאת שמע שעליו תחול ברכת 'אהבה רבה'. הוא רק טוען שאין צורך שהלימוד הזה ייעשה לאלתר. הרמב"ן חולק על עצם הצורך בלימוד נוסף – הלימוד, השינון, הוא הוא קריאת שמע!
בעלי התוספות מבהירים נקודה חשובה ביחס לברכות התורה –

ועוד, אפילו לפי הירושלמי, דווקא אהבה רבה, דלא הוי עיקר ברכה לברכת התורה, דעיקר אהבה רבה לקריאת שמע נתקן, ובשביל היא אינו נפטר מברכת התורה אלא אם ילמוד מיד וגם לא יעשה היסח הדעת. אבל ברכת 'אשר בחר בנו' וברכת 'לעסוק בדברי תורה', שהן עיקר לברכת התורה, פוטרת כל היום

גם דברי הירושלמי נסובים רק על ברכת 'אהבה רבה', ולא על ברכות התורה הקבועות.
האור זרוע מחדד מהו אותו 'הפסק' הקוטע בין הברכה לבין הלימוד –

ספר אור זרוע חלק א - הלכות קריאת שמע סימן כב

אין צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה. מיהו הני מילי ששנה לאלתר בסמוך, אבל אם הפליג בעסקיו בין אהבה רבה ללימוד, חוזר ומברך, דאמר עלה בירושלמי אמר רבי בון: והוא ששנה על אתר, פירוש והוא ששנה לאלתר ... מיהו כל ענייני תפלה, וגם שהולכים אחר ספריהם להביאם לבית המדרש, אין זה הפסק

המברך את ברכות קריאת שמע נמצא באמצע התפילה. כיצד, אם כן, לא יהיה הפסק בין הברכה לבין הלימוד? לכן האור זרוע מרחיב את מסגרת ה'הפסק' לעניין זה.
כך או כך, בעלי התוספות, וכן האור זרוע, מקבלים את ההנחה היסודית של הירושלמי, שברכת 'אהבה רבה' מתפקדת כברכת התורה על לימוד תורה אחר, בשונה מהרמב"ן, האומר שזו ברכת התורה על שינון קריאת שמע עצמה.

מלשון הרמב"ם משמע שחולק על הירושלמי. הרמב"ם אינו מפרט שיש תנאי נוסף לצאת ידי חובת ברכות התורה –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ז הלכה י

המשכים לקרוא בתורה קודם שיקרא קריאת שמע, בין קרא בתורה שבכתב בין קרא בתורה שבעל פה, נוטל ידיו תחלה ומברך שלש ברכות ואחר כך קורא

הרמב"ם אינו מפרט שיש תנאי נוסף. אם הוא לומד לפני קריאת שמע, עליו לברך. משמע שאם בירך את ברכות קריאת שמע וקרא קריאת שמע, דינו בזה. לכאורה עולה כדברי הרמב"ן ורבינו יונה – הברכה היא ברכת התורה על קריאת שמע עצמה!

ברם, אין בכך ראייה מספקת שהרמב"ם סובר שזו ברכת המצווה של קריאת שמע, כשיטת הרמב"ן. יתכן והרמב"ם סובר כראשונים האחרים, שהפן של ברכת התורה שבברכת 'אהבה רבה' חל על קריאת שמע, ובזאת יוצא ידי חובת ברכת התורה, אך היא איננה מהווה ברכת המצווה של קריאת שמע כלל.

תר"י מבקש לתרץ את דברי רבו באופן שיתאים לדברי הירושלמי –

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף ה עמוד ב

ולפי משמעות ההלכה נראה שזה אינו אמור אלא כשהשכים לקרות קודם שקרא ק"ש אבל לאחר שקרא ק"ש אין צריך לברך כדאמרין שכבר נפטר באהבה רבה. אבל בירושלמי אומר דכי אמרינן שברכת אהבה רבה פוטרת, דוקא בשקרא או בששנה מיד מפני שמאחר ששונה מיד שקורא ק"ש ויתפלל, גלה דעתו שלדעת כן קרא אותה, לצאת בה ידי חובת ק"ש וידי חובת הקריאה. וכשקורא אחר שעה אינו נפטר בה, דכיון שאין תקנת חיובה אלא על ק"ש בלבד, נראה שמתחלה לא קרא אותה אלא לדעת חיוב ק"ש בלבד, ואינה פוטרת הקריאה שקורא אחר כך אלא כשקורא מיד. אבל ברכת התורה, שתקנהו לחיוב קריאת התורה, פוטרת כל היום, ואין צריך לברך לכל פעם ופעם שקורא

מדברי בעלי התוספות עולה שברכת התורה שבברכת 'אהבה רבה' אינו חל על קריאת שמע. הוא צריך לחול על לימוד תורה אחר. תר"י אומר שאין הכרח ללמוד מהירושלמי נגד רבו. ברכת התורה שב'אהבה רבה' חל על מצוות השינון שבקריאת שמע. הבעיה היא הפוכה – מכיוון שברכה זו נסמכה כברכת לימוד התורה על קריאת שמע בדווקא, ברכה זו איננה פוטרת לימוד תורה אחר! ברכת התורה הכללית יותר חלה על כל לימוד התורה של האדם. ברכה זו, שנסמכה לקריאת שמע בדווקא, מהווה ברכת התורה על קריאת שמע בלבד. האדם המבקש שברכה זו תהווה ברכת התורה על לימוד תורה אחר, צריך מיד ללמוד משהו אחר מהתורה, כדי שיהיה ברור שכוונתו שברכה זו תפטור לימוד תורה אחר, ולא רק את שינון קריאת שמע. תירוץ אחר לשיטת הרמב"ן ורבינו יונה עולה מתוך גרסת הראב"ד –

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף יא עמוד ב

כתב הראב"ד ז"ל שיש גרסאות שגורסים והוא שקרא על אתר, ולאותה גירסא כל שקרא קריאת שמע סמוך לאהבה רבה יצא ידי ברכה כל היום לפי שכבר בירך על התורה פעם אחת בבקר, אבל לספרים דגרסי והוא ששנה על אתר, אין הברכה מוציאתו אלא ידי אותה קריאה הסמוכה לברכה האם הפסיק וחזר וקרא צריך הוא לחזור ולברך

הראב"ד מביא גרסה "והוא שקרא על אתר". כלומר – קרא את קריאת שמע לאלתר. כדי שברכת 'אהבה רבה' תיחשב ברכת התורה, צריכים לקרוא תורה מיד לאחריה. אם לא היה הפסק בין ברכת 'אהבה רבה' לבין קריאת שמע, הרי שהברכה סמוכה לשינון תורה. אם היה הפסק, ברכת התורה שבברכת 'אהבה רבה' לא בא לידי ביטוי, ולכן יש לברך ברכת התורה שנית. גרסה זו של הראב"ד מתאימה אף היא לשיטת הרמב"ן ורבינו יונה, האומרים שברכת 'אהבה רבה' היא ברכת התורה על קריאת שמע הנקראת מיד לאחריה.

השו"ע פוסק כדברי הירושלמי –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן מז סעיף ז

ברכת אהבת עולם פוטרת ברכת התורה, אם למד מיד בלי הפסק

הפרי מגדים מבאר מדוע אין ברכה על קריאת שמע –

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן רלט ס"ק א

אף למאן דקרי מבעוד יום ויוצא בשל מטתו לקריאת שמע, אפילו הכי אין מברכין 'אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרות שמע', כי הברכות גופיהו לא נתקנו על קריאת שמע ... ובאמת צריך ליתן טעם למה לא מברכין ככל מצוות עשה שמברכין, ואפשר בכלל 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על דברי תורה', קריאת שמע בכלל דברי תורה הוה

לכאורה טעם זה מתאים הרבה יותר לכיוון של הרמב"ן ורבינו יונה, האומרים שמצוות קריאת שמע היא מצוות שינון. הסוברים שיש מצווה מן התורה לקבל עול מלכות שמיים בקריאת שמע לכאורה לא יקבלו את הטעם הזה (אלא אם כן נבאר שהברכה על דברי תורה כוללת את העול שהתורה מטילה עלינו).

לסיכום:

ברכת אהבה רבה עוסקת בעיקר בשלושת המוטיבים הבאים: א. אהבת ה' אותנו, ובחירתו בנו לאורה. ב. בקשה שנצליח לקבל את עול מלכותו ונקיים את מצותיו. ג. שבח על קבלת התורה, ובקשת הצלחה בלימודה.

לאור המוטיב השלישי, שמואל אומר שברכת "אהבה רבה" פוטרת מברכת התורה.

למדנו שלוש שיטות כיצד יוצאים ידי חובת ברכת התורה בברכה זו –

א. רבי אבא (בירושלמי), וכ"פ אור זרוע ושו"ע – יש להסמיך את הברכות הללו ללימוד נוסף (שאר התפילה ואף ההכנה ללימוד אינם נחשבים הפסק לעניין זה).

- מדוע? תר"י מבאר שברכת "אהבה רבה" תוקנה כברכת המצווה על קריאת שמע בלבד. גם הפן של ברכת התורה שבה חל באופן טבעי על קריאת שמע בלבד. המבקש להסב את הברכה על לימוד התורה באופן כללי צריך ללמוד לימוד נוסף, כדי להראות שכוונתו בברכת התורה הזו היא שהיא תחול על כל לימודו, ולא על קריאת שמע בלבד.
- ב. ר"י – איננו פוסקים כרבי אבא. אין צורך ללמוד מיד לאחר התפילה בכדי לצאת ידי חובת ברכת קריאת שמע. ברכת התורה שבאהבה רבה תחול על לימוד התורה בהמשך היום.
- ג. רבינו יונה והרמב"ן – יוצאים ידי חובת ברכת התורה על ידי ברכת "אהבה רבה" על ידי שינון קריאת שמע. כדבריהם משמע מלשון הרמב"ם. מדברי הראב"ד עולה שגם את דברי רבי אבא ניתן להסב את אותה הכוונה. אמירתו שהוא משנן לאלתר מכוונת לכך שיש לשנן את קריאת שמע מיד ובסמוך לברכת "אהבה רבה".

הפסק בין "אהבה רבה" לבין קריאת שמע

חינוכי הרמב"ן מסכת ברכות דף יא עמוד ב

כבר היה מנהג בעיירות לומר בין אהבת עולם לק"ש 'אל מלך נאמן', ובילדותי נתקשה עלי, לפי שהדבר ידוע שאהבת עולם ברכת המצוה היא לק"ש, שכל המצוות כולן טעונות הן ברכה עובר לעשייתן ... וכיון שזו ברכת המצוה היא הדבר ברור בכל שמברך על המצוות או על הפירות ועונה אמן אחרי עצמו בין ברכה למצוה שהוא טועה גמור ... וכמדומה שהוא הפסק וצריך לחזור ולברך ... ומפני שנהגו הוצרכתי לשאול מן הרב רבי מאיר הלוי והשיב דבר ברור שהוא טעות ואינו נהוג בספרד ולא בארץ ישראל, ונתבטל השבוש הזה ממקומו דבר ברור הוא במברך אהבת עולם בפיו שאינו עונה אחר עצמו אמן בין ביחיד בין בצבור, ואם ענה ה"ז בור וטועה גמור הוא

דברי הרמב"ן שלמדנו לעיל עוסקים בשאלה אם מותר להפסיק בין ברכת 'אהבה רבה' לבין קריאת שמע. הרמב"ן, הסובר שזו ברכת המצוות, אומר שאסור להפסיק בדברים אחרים בין הברכה לבין קריאת שמע. הרמב"ן מתייחס לשני הפסקים שהיו נהוגים – א. "א-ל מלך נאמן". ב. עניית "אמן" אחר ברכתו. הרמב"ם מפרט את הדין השני –

רמב"ם הלכות ברכות פרק א הלכה יז

ולמה יענה אמן אחר בונה ירושלים, והרי אחריה ברכת הטוב והמטיב? מפני שברכה זו בימי חכמי משנה תקונה וכאלו היא תוספת, אבל סוף עיקר הברכות של ברכת המזון היא בונה ירושלים

הרמב"ם מבאר שעונים "אמן" אחר ברכת עצמו כדי להגדיר סיום של חטיבת ברכות. אם כך, מדוע לא עונים אמן אחרי חטיבות הברכות הקודמות לקריאת שמע?

ולמה לא יענה אמן אחר אהבת עולם, פני (שהרי) שהיא סוף ברכות ראשונות של קריאת שמע, וכן כל כיוצא בה מברכות שמברכין אותן תחלה לדבר, כגון ברכות שמברכין לפני קריאת מגילה והדלקת נר חנוכה!! למען לא יפסיק ביאמנו בין ברכה ובין הדבר שבירך עליו

הרמב"ם מבאר שאין לענות אמן בין 'אהבה רבה' לבין קריאת שמע, מפני שזו הברכה על קריאת שמע. לכאורה לפי הגיון זה גם אין לענות אמן אחר ברכת החזן, ולא רק אחרי ברכת עצמו!

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף לג עמוד ב

ולענין עניית אמן אחר הבוחר בעמו ישראל באהבה כתב רמב"ם ז"ל שאין לו להפסיק כלל, דכיון שאומר הברכות על ק"ש אין לו להפסיק בין הברכה והדבר שמברכין עליו. וכן הסכים דעת רבינו מאיר הלוי ז"ל ומורי הרב רמב"ן ז"ל

באחת מתשובות הרא"ש, הוא מעיד על עצמו כיצד נוהג בתפלתו. לגבי ברכות קריאת שמע הוא כותב –

שו"ת הרא"ש כלל ד סימן יט

כשאני מגיע לסוף הברכה אני ממחר לסיים ברכתי קודם שיסיים החזן ברכתו ומכוין אני לענות אמן אחר ברכת החזן משמע מכאן שהרא"ש חולק על הראשונים הקודמים, וסובר שנוון לענות אמן אחר ברכת החזן, גם אחרי ברכת "הבוחר בעמו ישראל באהבה" (או – "אוהב עמו ישראל").

טור אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן סא

הרמ"ה השיב על זה בתשובה וכתב: ודאי אם הקדים וסיים 'הבוחר בעמו ישראל באהבה' קודם שליח ציבור, יכול לענות אמן כשיסיים שליח ציבור, דלאו עונה אמן אחר ברכתו הוא, אלא אחר שליח ציבור, והפסקה ליכא

מהי דעת הרמ"ה?

נשמע שהרמ"ה מסכים שלכתחילה נכון לנהוג כרמב"ן ורמב"ם, ולא להפסיק בין ברכת "הבוחר בעמו ישראל באהבה" לבין קריאת שמע. אך אם סיים את ברכתו ושמע את ברכת החזן, לא ימנע מעניית אמן. יש הבדל

בין אמירת "אמן" אחרי ברכת עצמו לבין עניית "אמן" אחרי ברכת החזן. "אמן" שאחרי ברכת עצמו היא הגדרת סוף עניין (כפי שלמדנו ברמב"ם לעיל). לכן אסור לענות אמן בין ברכה זו לבין קריאת שמע. אך אישור ברכת החזן, שהיא הברכה המכילה לקריאת שמע, איננה הפסק. עדיף להימנע ממנה, אך היא איננה מהווה הפסק.

בית יוסף אורח חיים סימן נט אות ג-ד

משמע מדברי תשובת (הרא"ש) שגם אחר "הבוחר בעמו ישראל באהבה" היה עונה אמן ... וטעמו של הרא"ש:

א. אפשר שהוא מפני שאין ברכה זו על ק"ש, שהרי אין אנו מברכין 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על ק"ש', הלכך לא הוי אמן הפסק בין הברכה לק"ש

ב. אי נמי, דעד כאן לא אמרי הני רבוותא שאין לו להפסיק אלא כשעונה אמן אחר ברכת עצמו, אבל כשעונה אמן אחר שליח ציבור לא הוי הפסק, וכן כתב רבינו בסימן ס"א בשם הרמ"ה ...

ומכל מקום לא נהגו העולם כדברי הרא"ש, ואינם עונים אמן כלל אחר שום ברכה מברכות ק"ש, אלא אומרים עם שליח ציבור מלה במלה כל הברכה וחתימתה, ושוב אין להם לענות אמן, דאם כן הוה ליה עונה אמן אחר ברכותיו. וכן כתב מהרי"ק בשורש מ"ב (במהדורות מסוימות – שורש לא) שהוא לא היה נוהג כמנהג הרא"ש בזה. וגם מדברי הרמ"ה שכתבתי יש ללמוד שאין צריך למהר לסיים קודם שליח ציבור אלא שאם אירע שסיים קודם שליח ציבור עונה אחריו אמן

הבית יוסף מציע שני הסברים לדברי הרא"ש. לפי הראשון, הרא"ש והראשונים האחרים חולקים בשאלה אם ברכה זו היא מברכות ק"ש. לפי הרא"ש היא איננה ברכת קריאת שמע, ולכן אין להקפיד שלא להפסיק בין הברכה לבין קריאת שמע. לפי ההסבר השני, בעצם אין מחלוקת. כולם מודים שאין לענות אמן אחר ברכת עצמו (כפי שביארנו בדברי הרמ"ה לעיל), וכולם מסכימים שניתן לברך אמן אחרי ברכת החזן. עד כאן ניתחנו את הדיון בעיקר מבחינת שאלת ההפסק בין הברכה השניה לבין קריאת שמע, בתוספת שאלת עניית אמן אחרי ברכת עצמו בהקשר זה. לבסוף הבית יוסף מעיר על מנהג אחר – להתפלל יחד עם החזן.

דרכי משה הקצור אורח חיים סימן נט אות ו

ואין המנהג בנינו כדבריו רק עונים אמן אחר ברכת ק"ש כדברי הרא"ש

השו"ע והרמ"א פוסקים בהתאם –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נט סעיף ד

ברכת יוצר וערבית אומר עם השליח צבור בנחת וימהר לסיים קודם שסיים השליח ליצור, ויענה אמן אחר השליח ליצור. ומיהו אם לא אמרה, רק שמעו מש"ל, יאל, דברכות אלו השליח ליצור מוילא היחיד אף על פי שהוא צקי ולא יענה אמן אחר סיום 'הבוחר בעמו ישראל באהבה', משום דהוי הפסק

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נט סעיף ג

יש שכתבו דכל הקורא קריאת שמע ביחיד יאמר: אל מלך נאמן שמע וגו', כי ג' תיבות אלו משלימין המנין של רמ"ח, והוא במקום אמן שיש לענות אחר צדו הציבור בעמו ישראל באהבה, וכן נוהגין. ונראה לי מכל מקום כשקורא עם הציבור לא יאמר אמ"ל, רק יאמר אמן אחר השליח ליצור כשסיים הברכה, וכן נוהגין וכן הוא

פוסקי עדות המזרח פוסקים שאין לענות אמן אחרי ברכות קריאת שמע –

כף החיים סימן נט ס"ק כו

לא נהגו העולם לענות אמן כלל אחר שום ברכה מברכות ק"ש, לא אחר יוצר המאורות ולא אחר 'באהבה', משום הפסק, דכיוון שאומר הברכות על ק"ש, אין לו להפסיק בין הברכה ובין הדבר שמברכים עליו, אלא דלכתחילה אומר עם השליח ציבור מלה במלה

שם ס"ק כח

"ולא יענה אמן אחר סיום הבורח בעמו ישראל" וכו' – והוא הדין אחר "יוצר המאורות", ולא כמו שנוהגים הרבה לענות אחר "יוצר המאורות" ולא אחר "עמו ישראל"

לעיל הערנו שמדברי הרמב"ן עולה שרק ברכת "אהבה רבה" היא ברכה על ק"ש, ואילו ברכת "יוצר אור" איננה. מדברי האור זרוע הראנו שלכאורה סובר ששתי הברכות הן ברכות קריאת שמע. לאור זאת, כף החיים פוסק שאין לענות אמן על אף אחת מן הברכות. בעוד שמלשון הבית יוסף משמע שהסיבה להימנע ממענה אמן על הברכות היא בשל אופי התפילה המשותפת (ואם יענה אמן, ימצא עונה אחר ברכתו של עצמו), כף החיים אומר שאין לענות אמן מפני הפסק בין שתי ברכות המצווה לבין קיום המצווה (שימו לב שבשולחן ערוך

כותב שמענה על "הבוחר בעמו ישראל באהבה" מהווה הפסק. הוא אינו אומר זאת על "יוצר המאורות", אלא רק מתאר את דרך התפילה המשותפת, בשונה מכף החיים).
אך גם רוב פוסקי אשכנז הסכימו למעשה שעדיף לסיים את ברכת "אהבה רבה" עם החזן (בשונה מאמן על ברכת יוצר המאורות, שנהוג לענות אמן על ברכת החזן) –

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות קריאת שמע סימן נט ס"ק כה

עיינ באחרונים שהעתיקו כולם את דברי הרמ"א לדינא דאם סיים ברכת הבוחר קודם השי"ץ, יש לענות אמן אחר השי"ץ, אך לכתחלה יותר טוב שיסיים בשוב עם השי"ץ, ולא יצטרך לענות אמן אחריו

לסיכום:

הרמב"ן ותר"י אומרים שאין לענות "אמן" על ברכת "הבוחר בעמו ישראל באהבה", מכיוון שזו ברכת המצווה על קריאת שמע (גם מהרמב"ם משמע כך, ברם יתכן ואין הכוונה לברכת המצוות, אלא לברכת המעטפת של קריאת שמע). הטור מביא את דברי הרמ"ה, מלשונו משמע שעדיף לומר את הברכה יחד עם החזן וכך להימנע מהשאלה אם יכול לענות אמן על ברכתו. אך אם סיים לפני החזן, יענה על ברכתו. וכך פוסק במשנה ברורה.

לעומתם, הרא"ש מעיד על עצמו שהוא ממנהל לסיים את הברכות לפני החזן כדי שיוכל לענות אמן על ברכתיו. הרמ"א אומר שנוהגים כדבריו.

הבית יוסף אומר שלא נהוג כדברי הרא"ש. מלשונו משמע שאין עונים אמן על אף אחת מברכות החזן, מפני שמתפללים יחד עמו, בשונה מהמתואר ברא"ש ורמ"א, שממנהלים לסיים את הברכה לפני החזן.

בשו"ע פוסק שאין לענות אמן אחר "אהבה רבה" בכדי שלא יהיה הפסק בין הברכה ובין קריאת שמע (לעומת אי עניית אמן על "יוצר המאורות" בגלל אופי התפילה המשותפת). ברם, כף החיים פוסק שאין לענות אמן על אף אחת מן הברכות, מפני ששתיהן ברכות המצווה על קריאת שמע.

יתר ברכות קריאת שמע במנותק מקריאת שמע

פתחנו את השיעור בשתי שאלות על ברכת ברכות קריאת שמע לפני השקיעה ובמנותק מקיום מצוות קריאת שמע –

א. **מצד קריאת שמע** – האין צורך שברכות אלו יהוו המסגרת העוטפת אותה?

ב. **מצד הברכות** – הניתן לברכן ללא קשר לקריאת שמע?

עד כה עסקנו בעיקר בשאלה הראשונה. נעבור כעת לשאלה השנייה.

כאמור, הרשב"א נשאל בעיקר את השאלה השניה –

שו"ת הרשב"א חלק א סימן מז

שאלת עוד לפי מה שפרש רש"י ז"ל ... תמה הוא! שאם כן למה קורין אותה בברכותיה דהא אכתי לא מטא זמנה ועברין משום בל תשא?

תשובה: ... מה שתמהת, אם כן, היאך אנו קורין אותה בברכותיה? אל תתמה. דברכות של קריאת שמע אינן ברכות של קריאת שמע ממש, כברכת התורה וכברכת המצות. שאם כן היה לנו לברך 'לקרוא את שמע', כמו שמברכין על קריאת התורה ועל קריאת המגלה. אלא בברכותיהן שנתקנו בפני עצמן. אלא שתקנו לאומרן לפני קריאת שמע ולאחריו ... ומענתה נסתלק התימה על הברכות, ואפילו לדברי הגאונים ז"ל. שאין הברכות הקריאה, ואם ברכן קודם זמנם של שמע אין בכך כלום

גם הרמב"ן סובר כך ביחס לברכת 'יוצר אור' –

חידושי הרמב"ן מסכת ברכות דף יא עמוד ב

תיקנו בק"ש שתיים לפניו, מפני שזמנה תלוי ביצירת האור ובעריבתו: ברכת יוצר אור ומעריב ערבים ברכת השבח הן ... וברכת אהבת עולם ברכת המצוה לחובת קריאה של שמע

הרמב"ן והרשב"א מסכימים שברכת 'יוצר אור' היא ברכת השבח. אמנם היא איננה ברכת המצווה, אך לכאורה היא עדיין תלויה ב"זמן יצירת האור ועריבתו", דהיינו – ערב ובוקר. האם נכון לברכה לפני השקיעה?

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף א עמוד א

עדיין יש לשאול: כיון שאינו זמן קריאת שמע בשעה שקורין אותה בבית הכנסת, היאך יוצא ידי חובה מהברכות אם אינו לילה לענין קריאת שמע? ויש לומר שאף על פי שאינו לילה ממש, מפני שלא יצאו הכוכבים, אפילו הכי, כיון ששקעה חמה והווי לילה לענין תפלה של ערבית, הכא נמי דיינינן ליה לילה לקריאת הברכות, ויכול לומר "גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור", כיון ששקעה חמה ואינו יכול להתפלל תפלת המנחה משם ואילך

תר"י מבאר שאין צורך להמתין עד צאת הכוכבים בכדי לברך את ברכת "יוצר אור". דיינו ששקעה החמה חמן המנחה עבר.

ברם, הדיון בו פתחנו עסק בברכת ברכות קריאת שמע בין פלג המנחה והשקיעה! אמנם לפי רבי יהודה בשעה זו כבר אינו יכול להתפלל מנחה. אך לכאורה זה רק כנגד קרבן התמיד. אין זה אומר שכבר שקעה החמה! אם החמה טרם שקעה, האם יכול לומר "גולל אור מפני חושך"?

שער הציון סימן רלה ס"ק ו

משמע מדבריו דאם אמר הברכות קודם שקיעה חוזר ומברך, אכן מסוף דבריו שכתב דהוא דומה לתפלה של ערבית, ואם כן כי היכי דלענין תפלה בודאי יצא מפלג המנחה ולמעלה, הכי נמי לענין ברכות בדיעבד

נראה שהמשנה ברורה מעט נדחק בזה. אך ערוך השולחן פוסק את האפשרות הזו בפשטות –

ערוך השולחן אורח חיים סימן רלה סעיף ח

... אי משום שאומר בהברכות "גולל אור מפני חשך ומעביר יום ומביא לילה", וכן "השכיבנו" ועדיין יום הוא, לא חיישינן לה, דכיון דיכול להתפלל תפלת ערבית, יכול לומר גם ברכות אלו



רבנות – סימנים נח-סא, רל"ה



סיכום

היחס בין ברכת 'אהבה רבה' לבין קריאת שמע

למדנו ארבע שיטות המגדירות את היחס בין ברכת "אהבה רבה" לבין קריאת שמע:

- א. רמב"ן, רבינו יונה – ברכת "אהבה רבה" היא ברכת המצוות של קריאת שמע.
 - ב. הגאונים (רי"צ גיאת, רב עמרם), ריב"א והמאירי – יש לברך ברכת המצוות על קריאת שמע. אם מברך את ברכת "אהבה רבה" על קריאתה, זו ברכת המצווה, אחרת יברך בנוסח הרגיל של "אשר קדשנו במצוותיו וצונונו על קריאת שמע".
 - ג. ביאור הנצי"ב לשיטת רב עמרם (בעל המאור, יתכן וגם המאירי) – יש ברכת המצוות על קריאת שמע, אך היא מופקעת כאשר מקיימים את המצווה במסגרת מערכת ברכות. לכן אם קורא קריאת שמע כסדר שתיקנו חז"ל, אינו מברך עליה ברכת המצוות. אחרת, מברך "אשר קדשנו", ככל מצווה אחרת.
 - ד. רש"י, רשב"א – אין ברכת מצוות על מצוות קריאת שמע.
- לפי רש"י והרשב"א, מדוע לא תוקנה ברכת המצוות לקריאת שמע?
המהר"ם שיק אומר שאין ביכלתנו לאמוד את הצלחת קיום המצווה כתיקונה, ולא מברכים על מצוות כאלה. האבודרהם מבאר שמטרת הברכות בכלל היא להגדיר את הפעולה המצוותית כמעשה שנעשה במסגרת קבלת עול מלכותו יתברך עלינו. מכיוון שקריאת שמע, כל כולה קבלת עולו עלינו, אין עניין לייחד לה ברכה בפני עצמה.

ברכת "אהבה רבה" כברכת התורה

- ברכת אהבה רבה עוסקת בעיקר בשלושת המוטיבים הבאים: א. אהבת ה' אותנו, ובחירתו בנו לאורה. ב. בקשה שנצליח לקבל את עול מלכותו ונקיים את מצוותיו. ג. שבה על קבלת התורה, ובקשת הצלחה בלימודה.
- לאור המוטיב השלישי, שמואל אומר שברכת "אהבה רבה" פוטרת מברכת התורה.
- למדנו שלוש שיטות כיצד יוצאים ידי חובת ברכת התורה בברכה זו –
- א. רבי אבא (בירושלמי), וכ"פ אור זרוע ושו"ע – יש להסמיך את הברכות הללו ללימוד נוסף (שאר התפילה ואף ההכנה ללימוד אינם נחשבים הפסק לעניין זה).

מדוע? תר"י מבאר שברכת "אהבה רבה" תוקנה כברכת המצווה על קריאת שמע בלבד. גם הפן של ברכת התורה שבה חל באופן טבעי על קריאת שמע בלבד. המבקש להסב את הברכה על לימוד התורה באופן כללי צריך ללמוד לימוד נוסף, כדי להראות שכוונתו בברכת התורה הזו היא שהיא תחול על כל לימודו, ולא על קריאת שמע בלבד.

ב. ר"י – איננו פוסקים כרבי אבא. אין צורך ללמוד מיד לאחר התפילה בכדי לצאת ידי חובת ברכת קריאת שמע. ברכת התורה שבאהבה רבה תחול על לימוד התורה בהמשך היום.

ג. רבינו יונה והרמב"ן – יוצאים ידי חובת ברכת התורה על ידי ברכת "אהבה רבה" על ידי שינון קריאת שמע. כדבריהם משמע מלשון הרמב"ם. מדברי הראב"ד עולה שגם את דברי רבי אבא ניתן להסב את אותה הכוונה. אמירתו שהוא משנן לאלתר מכוונת לכך שיש לשנן את קריאת שמע מיד ובסמוך לברכת "אהבה רבה".

הפסק בין אהבה רבה וקריאת שמע

הרמב"ן ות"י אומרים שאין לענות "אמן" על ברכת "הבוחר בעמו ישראל באהבה", מכיוון שזו ברכת המצווה על קריאת שמע (גם מהרמב"ם משמע כך, ברם יתכן ואין הכוונה לברכת המצוות, אלא לברכת המעטפת של קריאת שמע). הטור מביא את דברי הרמ"ה, מלשונו משמע שעדיף לומר את הברכה יחד עם החזן וכך להימנע מהשאלה אם יכול לענות אמן על ברכתו. אך אם סיים לפני החזן, יענה על ברכתו. וכך פוסק במשנה ברורה.

לעומתם, הרא"ש מעיד על עצמו שהוא ממהר לסיים את הברכות לפני החזן כדי שיוכל לענות אמן על ברכותיו. הרמ"א אומר שנוהגים כדבריו.

הבית יוסף אומר שלא נהוג כדברי הרא"ש. מלשונו משמע שאין עונים אמן על אף אחת מברכות החזן, מפני שמתפללים יחד עמו, בשונה מהמתואר ברא"ש ורמ"א, שממהרים לסיים את הברכה לפני החזן.

בשו"ע פוסק שאין לענות אמן אחר "אהבה רבה" בכדי שלא יהיה הפסק בין הברכה ובין קריאת שמע (לעומת אי עניית אמן על "יוצר המאורות" בגלל אופי התפילה המשותפת). ברם, כף החיים פוסק שאין לענות אמן על אף אחת מן הברכות, מפני ששתיהן ברכות המצווה על קריאת שמע.

יתר ברכות קריאת שמע במנותק מקריאת שמע

אם אין מקיימים את מצוות קריאת שמע בערבית מוקדמת, כיצד מברכים את ברכותיה?
 הרשב"א אומר שברכות אלו הן מסגרת לקריאת שמע שבתפילה, אך אינן ברכות על קיום מצווה זו וכדו'. כאמור, הרמב"ן סובר שברכת אהבה רבה היא ברכת המצוות, אך אינו סובר כך לעניין ברכת יוצר המאורות.

תר"י מסביר שניתן לברך "יוצר המאורות" לפנות ערב, לקראת העברת המשמרות בין השמש והירח. שער הציון מסביר שעת זו מתחילה כבר בפלג המנחה, וכך פוסק בערוך השולחן כדבר פשוט.

אחרי שביחידה הקודמת חיברנו את ברכות קריאת שמע לתפילת העמידה, ביחידה זו חיברנו את ברכות קריאת שמע לקריאת שמע עצמה.

ביחידה שעסקה בזמני תפילת שחרית, נגענו בשאלה אם תפילת שחרית אחרי שעה רביעית ולפני חצות היא תפילת תשלומין או לא. להשלמת הסדרה הנוכחית, ביחידה הבאה נרחיב את העיון בגדרי ודיני תפילת התשלומין.